

וירולוגיה ילידית מנקודת מבט פרגמטית: המקרה של פובינלי

אדם אבולעפיה

כשאדם מגלה בארץ, שנראית לו לא-נושבת, צורה גיאומטרית משורטטת בחול [...] צורה זו יכולה להיחשב [בעיניו] רק כתכלית, אך לא כתכלית-טבע, אלא רק כמוצר של אמנות (Vestigium hominis video – את עקבותיו של אדם אני רואה) (עמנואל קאנט).

בשנת 1961, במקביל להשלמת התזה הראשית שלו שתהפוך עד מהרה לספרו הראשון ורב התהודה תולדות השיגעון בעידן התבונה, סיים מישל פוקו גם את כתיבת התזה המשנית לשם קבלת תואר הדוקטור – פרויקט נקודתי אך נפיץ, שהיה צנוע מתולדות השיגעון בעיקר מבחינת היקפו, ובסופו של דבר גם מתוקף העובדה שפוקו נמנע מלפרסם אותו עד סוף ימיו. על הפרק עמדה התקנתו של מבוא ביקורתי מפורט לטקסט מאוחר וזנוח של עמנואל קאנט, *אנתרופולוגיה מנקודת מבט פרגמטית (Anthropologie in pragmatischer Hinsicht; 1798)*, וכן תרגומו לצרפתית.¹ האנתרופולוגית אליזבת פובינלי טוענת בפתח ספרה *Geontologies* (2016), שפרק המבוא שלו תורגם לכבוד גיליון זה, כי הגיעה השעה לפסוע אל מעבר לגבולות האנליטיים של הביו-פוליטיקה שניסח פוקו. כדי לשפוך אור על הגבולות שפובינלי שואפת לחצותם, אקדיש כמה מילים למפגש הגנוז של פוקו הצעיר עם נקודת המבט הפרגמטית שניסח קאנט לעת זקנה.

1 הטקסט המלא פורסם לראשונה וגם תורגם לאנגלית ב-2008 (Foucault 2008). עם זאת, לאורך השנים הייתה לחוקרים גישה למקור ואף לתרגום לא רשמי לאנגלית. על הנסיבות שבהן נכתב המבוא של פוקו ראו Elden 2021, 148, 152–165. כפי שמציין אלדן (שם, 152), פוקו אמנם פרסם את התרגום שלו לאנתרופולוגיה ב-1964, אך ללא המבוא הארוך שאת כתיבתו השלים שלוש שנים קודם לכן. במקום זאת, הוא הקדים לתרגום "הערה היסטורית" קצרה בת שלושה עמודים וחצי בלבד.

אי אז בפתח שנות השישים של המאה הקודמת, כשפוקן התמסר לחקירה של האנתרופולוגיה של קאנט, מקומו של חיבור זה בקורפוס הקאנטיאני נחשב שולי ביותר, בעיקר משום שבניגוד לכתבים השיטתיים שעסקו בגבולותיה האפריוריים של התבונה הוא התבסס על הרצאות שהעביר הפילוסוף מקניגסברג בפורמט פופולרי, ועיקרן הסתכם באבחנות אמפיריות על טבע האדם ועל "מה שהוא מסוגל לעשות מעצמו".² ההזנחה הפרשנית של האנתרופולוגיה נמשכה פחות או יותר עד תחילת המאה העשרים ואחת, אך טענתו המקורית של פוקן הייתה כי זהו טקסט חשוב וסימפטומטי, שכן דווקא בשל אופיו השולי לכאורה נחשפת בו מעגליות נסתרת המצויה בלב הפרויקט הקאנטיאני.³ בפרט, פוקן ביקש להראות כיצד התיאור האמפירי של האדם באנתרופולוגיה שימש את קאנט כדגם מובלע ל"סובייקט הטרנסצנדנטלי" של ביקורת התבונה הטהורה, ובה בעת אותו סובייקט טרנסצנדנטלי שימש בהכרח כתנאי האפשרות הכללי של הניסיון (ועל כן גם כתנאי של כל ידע אמפירי, כולל הידע האמפירי על האדם). בלבול חמקמק זה בין צידו האמפירי לציודו הטרנסצנדנטלי של האדם – כלומר התנודה המתעתעת בין האדם כאובייקט של ידע, המתקיים לצד אובייקטים אחרים בעולם, ובין האדם כסובייקט האוניברסלי של הידע, זה שאמור להגדיר את התנאים שבהם שדה אמפירי של אובייקטים הוא בכלל מן האפשר – קשור לפי פוקן לאופי הרפלקטיבי המיוחד של החקירה האנתרופולוגית שמתווה קאנט, הנוטה לצרף לכל תצפית חיצונית על התנהגות אנושית גם תצפית פנימית על/של

2 פרשנות "אנתרופולוגית" לפילוסופיה של קאנט הייתה אמנם פופולרית למדי במהלך המחצית הראשונה של המאה העשרים, אך בדרך כלל נלוותה אליה דחייה נחרצת של הרלוונטיות של קורס האנתרופולוגיה עצמו (ספרו של היידגר על קאנט הוא פרדיגמטי בהקשר זה). כך למשל, בהרצאותיו של מרטין בובר על תולדות "בעיית האדם", שהתקיימו באוניברסיטה העברית בקיץ 1938, תמה בובר באופן טיפוסי לתקופתו כיצד ייתכן שקורס האנתרופולוגיה של קאנט ניהן באופי בלתי פילוסופי בעליל: "מתמיה הדבר שבתורת האנתרופולוגיה שלו [...] לא קיים קאנט כל עיקר אף אחת מן הדרישות שהוא דורש מאנתרופולוגיה פילוסופית. [...] יש בה, בתורת האנתרופולוגיה שלו, משהו אחר: שפע הערות חשובות בדעת-אדם כגון: על האנוכיות, על הכנות והשקר, על כוח-המדמה, על הניחוש, על החלום, על מחלות-הרוח, על הבדיחה וכו', ואילו השאלה מהו האדם אינה נשאלת כאן כל-עיקר. [...] האדם בשלימותו אינו נדון באנתרופולוגיה זו, כאילו חושש היה קאנט להעלות בתחום העיון הפילוסופי הממשי שלו את השאלה, שהוא עצמו ניסח אותה כשאלת השאלות" (בובר 1962, 5). כמתבקש, בובר אינו שוכח להזכיר כי "בימינו עמד הפילוסוף מארטין היידגר ודן בספרו 'קאנט ובעיית המיטאפיסיקה' (1929) בסתירה מוזרה זו" (שם). את פתרונו של היידגר לקושיה המוזרה בובר אמנם אינו מקבל, אך כמו עמיתו הוא ממנה לזנח את קורס האנתרופולוגיה מאחור לטובת אותן "דרישות" פרוגרמטיות ונוחות לפירוש – רק כאן מצויה לדידו המורשת הקאנטיאנית המחייבת בנושא האנתרופולוגיה הפילוסופית: "אמנם, קאנט עצמו [...] הרצה לפני התלמידים אנתרופולוגיה אחרת מזו שעל נחיצותה הכריז [...] אולם ניסוחה של המטלה שהטיל על האנתרופולוגיה הפילוסופית תישאר צוואה לדורות" (שם, 7).

3 האנתרופולוגיה של קאנט תורגמה במלואה לאנגלית לראשונה בשנות השבעים של המאה הקודמת, אך התרגום הערכני במהדורה ביקורתית הוא פרי עטו של רוברט לודן, פרשן קאנט שנחשב לחלוץ הפרשנות האנגלופונית בכל הנוגע להתייחסות רצינית ושיטתית לכתביו האמפיריים וה"שוליים" של קאנט, ובפרט לטקסט של האנתרופולוגיה (Kant 2006). לודן התעמק באנתרופולוגיה לראשונה בספרו *Kant's Impure Ethics* (Louden 2000).

התצפיתן. באופן זה מתהווה בתוך השדה האמפירי הכפלה מתודית של התודעה העצמית, כזו הכפופה לחלוף הזמן.⁴ למעשה, אחת הטענות המעניינות של פוקו על האנתרופולוגיה, שעליה לא אוכל להרחיב כאן, היא כי מה שנראה כמו דגם אמפירי שעל בסיסו מתבצעת המשגת המבנה הטרינסצנדנטלי של הביקורת עשוי בעצם להיות שכפול מתעתע שבדרכו הפרגמטית הסוררת כמו חוזר על המבנה שמאפשר אותו.⁵

מכאן המעמד המכונן שפוקו מעניק לסכנת הבלבול הטמונה בשדה האנתרופולוגי: לטענתו, מדובר בקושי מהותי ובה בעת מודחק בפילוסופיה של קאנט. עם זאת, פוקו נזהר מן הטענה שקאנט נפל בפח שהוא עצמו טמן, והבעיה האמיתית שמעסיקה אותו נוגעת למעלליה של המכונה ה"קאנטרופולוגית" אחרי שקאנט כבר איננו. למעשה, כפי שפוקו יטען כעבור חמש שנים בהרחבה בהמילים והדברים (2011) כשיהיה מצויד בפרספקטיבה היסטורית משודרגת ובמתודולוגיה "ארכיאולוגית" מקורית, הערכוביה האמפירית-טרנסצנדנטלית המתחוללת בשדה האנתרופולוגי היא העומדת בבסיס הירושה הבעייתית שהנחיל קאנט למדעי האדם המודרניים מאז ראשית המאה התשע-עשרה.

מרכיב מרכזי בטיעון של פוקו במבוא לאנתרופולוגיה היה הטענה כי על אף פרסומו המאוחר, החיבור של קאנט טומן בחובו "עומק גיאולוגי" – שכבות טקסט שמקורן עוד בראשית תהליך התגבשותה המסועפת של דוקטרינת האידיאליזם הטרינסצנדנטלי. שכן כבואו להכין את החיבור לדפוס התבסס קאנט על ריכוז וארגון חומרים מן הקורס שלימד במשך יותר מ-25 שנה, כך שהרעיונות המצויים שם התנסחו בחלקם לפני, בחלקם אחרי, ובחלקם ממש במהלכו של המפנה הביקורתי שהפך את קאנט לדמות קנונית בהיסטוריה של הפילוסופיה (Foucault 2008, 19–20, 28). בהקשר זה פוקו גם מזכיר כי עוד לפני שקאנט החל ללמד את קורס האנתרופולוגיה שלו הוא נהג ללמד קורס פופולרי אחר, על גיאוגרפיה, והתכנים של שני הקורסים היו דומים מאוד: בשניהם דמותו האמפירית של האדם עמדה במרכז, ובשניהם המטרה שקאנט הציב לנגד עיניו הייתה להעניק לסטודנטים הצעירים "ידע עולמי" שיכין אותם להתמודדות פרגמטית עם צורת המחשבה המדעית

4 על הבלבול ראו Foucault 2008, 106–107, 121–122. על ההכפלה הרפלקטיבית באנתרופולוגיה הקאנטיאנית ראו שם, 117.

5 ליתר דיוק, הסובייקט האנתרופולוגי-פרגמטי (זה ש"עושה מעצמו משהו") מוכפל בתחומו, ובדיוק בשל כך הוא יכול לשמש דגם אנלוגי ראשוני לפיצול הביקורתי-אפיסטמולוגי שקבע קאנט בביקורת הראשונה בין הספונטניות של האני חושב הטרינסצנדנטלי ובין הסבילות התחושתית של העצמי האמפירי (הצורה שבה "אני" מופיע לעצמי, חש בי, חושב). עם זאת, לסובייקטים אנתרופולוגיים קאנטיאניים יש דינמיקה פרגמטית-טמפורלית משלהם, והם אף נוטים לשכפל מימיקה פסאודו-טרנסצנדנטלית הדרושת זהירות אפיסטמית מרבית. וכאן בדיוק קאנט ממקם את הפוטנציאל הפרגמטי של האנתרופולוגיה שלו, למשל האופן שבו העמדת הפנים התרבותית – שבמסגרתה, לפי קאנט, איש אינו מתכוון למה שהוא אומר וכולם מבינים זאת היטב – עשויה להתברר בדיעבד כמסלול עקיף להפנמה כפויה של סגולה טובה. קאנט דואג להבהיר בהקשר זה מדוע מותר "לשטות את המשטה", כלומר לגרום לסוכן ציני (שעלול גם להיות אנו עצמנו) להפוך בעל כורחו לאדם מוסרי.

בפרט ועם אתגרי החיים בעולם המודרני בכלל. אלא שלפי פוקו, בתחילת שנות השבעים של המאה השמונה-עשרה, כשקאנט יצר את הקורס החדש באנתרופולוגיה ופיצל אותו מקורס הגיאוגרפיה, הרקע הקוסמולוגי והמרחבי של "עולם הטבע" שבו מצא האדם את מקומו נסוג לפתע ונעלם מן התמונה. מעתה והלאה, תחת המסגרת החדשה של האנתרופולוגיה, הוסב הדגש מן ההקשר הקוסמולוגי-מרחבי אל חזונו הקוסמופוליטי-היסטורי של קאנט, המרוכז ב"עולם האנושי" לברו (שם, 31-33). ואכן, גם בתולדות השיגעון וגם בהמילים והדברים, לצד תיאור המעבר אל המודרניות הפוסט-קאנטיאנית שבמרכזו יתייב "הצימוד האמפירי-טרנסצנדנטלי" של דמות האדם יתאר פוקו במפורש, או שיקדם במובלע, את הנסיגה הטקטונית של הטבע הדומם של האדמה – במובן הגיאוגרפי או הגיאולוגי, החקלאי או הפלנטרי, הנדל"ני, המינרלי, הפיקטוריאלי או הפנטזמטי – אל מחוץ לסף הרלוונטיות של העלילה.

יש להודות כי הפירוש הארכיאוי-פילולוגי שהציע פוקו לתהליך הייצור של האנתרופולוגיה הוא לכל הפחות חד-צדדי: מדבריו עלול להתקבל הרושם כאילו קאנט, ברגע מכריע כלשהו, החליט להסיט את מוקד העניין של הרצאותיו מן ההקשר הטבעי של הגיאוגרפיה אל ההקשר האנושי גרידא של האנתרופולוגיה. עם זאת, הגם שפוקו צודק בהחלט בכל הנוגע לאופי האנושי האקסקלוסיבי המאפיין את האנתרופולוגיה הקאנטיאנית, ההסבר לכך טמון לפחות בחלקו בעובדה שלצד הוראת קורס האנתרופולוגיה המשיך קאנט ללמד לסירוגין גם את קורס הגיאוגרפיה עד שפרש מן ההוראה. במילים אחרות, קורס האנתרופולוגיה אמנם התפצל מקורס הגיאוגרפיה שבו נולד, והאמנציפציה הזאת היא ללא ספק התפתחות ראויה לציון; אך כדור הארץ כמושא גיאוגרפי, ואפילו כמושא מיוחס של מדעי הטבע הדומם בכלל, מעולם לא הפסיק לשמש את קאנט בהרצאותיו כרקע הכרחי שנועד להעניק לסטודנט הצעיר אוריינות בסיסית במדע הטבע החדש ואוריינטציה מרחבית מעשית בעולם אימפריאלי שלא מכבר נעשה גלובלי. להגנתו של פוקו, הדוקטורנט הנועז, מן הראוי לציין כי עד לא מזמן פרשנותו של קורס הגיאוגרפיה הפיזיקלית של קאנט הוזנחה עוד יותר מזו של האנתרופולוגיה, בין השאר משום שבמקרה זה קאנט נמנע מלערוך את רשימותיו בעצמו (בערוב ימיו הוא הטיל את המשימה על מישהו אחר). עם זאת, כשבוחנים את הקורפוס של קאנט מתברר עד מהרה כי הקורלציה אדם/אדמה פושה במכלול הגותו, אם כעובדה אנושית בסיסית ורבת השלכות אם כנקודת מוצא אנלוגית לרפלקציה טרנסצנדנטלית; "המהפכה הקופרניקאית" היא רק קצה הקרחון. למעשה, הקורלציה הזאת ממלאת תפקיד קריטי אפילו בגרסה המודרנית של קאנט לחזון הקוסמופוליטי: ההקשר הקוסמולוגי-שמימי שהיה מעורב בקוסמופוליטיקה העתיקה אכן מושמט כאן, אלא שבתוך כך קאנט מקרקע את נקודת המבט הקוסמופוליטית. הוא אמנם אינו מתעכב על הקרקוע הזה במסגרת האנתרופולוגיה גופא, אך לאור האמור לעיל אין זה מפתיע כלל ואין בכך חשיבות יתרה – הנושא בלאו הכי נדון בהרחבה בחיבורים אחרים.

למשל, כפי שמסביר קאנט ביסודות המטאפיזיים של תורת המשפט (עוד טקסט מאוחר שדי הוזנח עד לאחרונה, על אף היותו שיטתי לעילא!): מאחר שנתונה העובדה שאנו חיים על פלנטה שפני השטח שלה כדוריים, לא נוכל לשמור לעד על מרחק זה מזה – אין לנו לאן לברוח. זהו הרקע הגיאואנושי שעל בסיסו, בין השאר, ביקש קאנט לגזור את הזכות הקוסמופוליטית לבקר בכל מקום על פני האדמה, שאותה משלימה החובה לקבל מבקרים (שכשלעצמה אינה מחייבת לארח אותם).

בספר *Geontologies* מפתחת פובינלי פרספקטיבה אנליטית שדרכה ה"הטיה" הפילולוגית התמימה של פוקו יכולה בעצמה להיראות כעניין סימפטומטי ואקטואלי. לטענתה, תצורת הכוח המודרנית שפוקו, בהרצאותיו בקולז' דה פראנס בשנות השבעים של המאה הקודמת, כינה לראשונה ביופוליטיקה או ביו-כוח – אותה תצורה שמאז כבר נעשתה לאובייקט מרכזי של שלל אנליזות ופיתוחים ביקורתיים – מגלה כעת לפתע שהיא עומדת על יסוד שקודם לה אך נותר בדרך כלל נסתר, שפובינלי מכנה אותו גיאוכוח או גיאונטוכוח. עוד לפני שנבקש לברר מהי המשמעות המדויקת של המונחים האלה שטובעת פובינלי, ברור שרלוונטית כאן הטענה שהתחזיות הנוכחיות באשר להשלכות משבר האקלים מובילות את התרבות הגלובלית (או לפחות אמורות להוביל אותה, בטרם תידחף בעל כורחה) להכרה גוברת בתלות המודחקת של הקיום האנושי המודרני באדמה היציבה, כלומר במגוון מערכות כדור הארץ שמייצבות את תנאי האפשרות החומריים והאקולוגיים של חיינו. וכשאנו מוסיפים ומרחיבים את תחום ההכרה גם אל הכחדתם הצפויה של אינספור מינים ביולוגיים נפרש לפנינו חזיון בסדר גודל של מכול תנ"כי, רק שהפעם התוכחה הנבואית נאלצת לפנות את מקומה לתחזית המדעית הקרה, וכלל לא ברור מיהו נוח והיכן התיבה.

מנקודת מבט זו של אפוקליפסה ניאוריאליסטית, ברור מדוע אנשים לא מעטים החלו לדבר במונחים של "סוף העולם". אך פובינלי תבקש מאיתנו להתעכב על תחומו המדויק של ה"עולם" שבקיצו מדובר כאן: מצד אחד, ובניגוד למורשת ההומניזם-של-האחרית שנולדה על רקע מלחמת העולם השנייה, אין מדובר עוד בסופו הפוטנציאלי של העולם האנושי בלבד – לא במובן המוסרי-תרבותי של האנושיות (כמו במוטיב הזכר המלנכולי של "אחרי אושוויץ"), ואפילו לא במובן הקיומי-ביולוגי של האנושות (כמו באימת הצפי האטומי של "אחרי הירושימה"). מצד שני, ובניגוד למה שאפשר לכנות תשוקת האיון האסטרובדיונית (כמו למשל החרדה האקסטטית בסרט מלנכוליה של לארס פון טרייר), גם אי-אפשר לומר שמדובר בסופו המוחלט של כדור הארץ כשהוא לעצמו, כי זהו "רק" סופו היחסי. כלומר, לכל הפחות הגיע קיצה של האדמה הנוחה שעליה כולנו גדלנו, על עונותיה הסדורות והגבולות היציבים בין הימים ליבשות – הגיע קץ ההולוקן, או האדמה

שעבורנו; ולכל היותר זה עלול להיות קיצו של כדור הארץ כמה שמשמש קרקע תומכת לחיים כאשר הם – קץ הפְּרוֹזוֹאיקוֹן, או האדמה שעבור החיים.

והנה לפנינו כבר ניצבת המחשה ראשונית של מה שפובינלי מכנה גיאונטו-כוח – הארטיקולציה הפוליטית של ההבחנה האונטולוגית בין החי והדומם. ארטיקולציה זו, שפובינלי מעמידה תחת שבט ביקורתה, עשויה לכוא לידי ביטוי כהפעלת כוח שנועדה לתחזק את סמכותה הנורמטיבית של ההבחנה האונטולוגית גופא, או כהפעלת כוח המתבצעת באמצעות ההבחנה הזאת, כאשר פרטים או קבוצות מסומנים כמי שמנסים לחצות את הקווים מצד אחד של ההבחנה לצידה האחר. כך למשל, בתחזית הקיצוץ של סוף העולם העכשווי, הפרשנות המקסימלית הורתה על סופו של עולם החי, סוף שלאחריו ייוותר לכאורה רק כוכב לכת, כזה שלא יהיה ממש "מת" אלא יותר "חסר חיים" או "דומם". ומאחר שלא תיתכן ביו-פוליטיקה ללא חיים, הגיאונטו-כוח נכנס לפעולה: מוטלת עלינו המשימה להציל את החיים מהכחדה בכל מחיר, אחרת יהיו כאן רק שממה, כימיקלים, אבק – כל דומם יהיה מלך! וכל זה עוד לפני שהיה לנו זמן לבחון אם חיים המוקדשים במלואם להצלת חיים, ויהי מה, הם חיים טובים דיים, כאלה שראוי לחיותם. אם כן, נדמה שהתצורה הגיאונטו-כוחנית של פובינלי, בניגוד לזו הביו-פוליטית שעל ניסוחה עמל פוקו, אינה מורכבת מדי מנקודת מבט פרוצדורלית: פובינלי תדבר על טקטיקות "פיגורליות" של הפעלת כוח ועל כמה טיפוסים עכשוויים של "מדומיינים", וכל זה מצוי איפשהו בין ארגז הכלים של הפיגורות הרטוריות ובין הטכניקות המיתור-פואטיות של הדמיון. ובכל זאת, משהו במדרג האונטולוגי העמוק של ההבחנה בין חי לדומם – הבחנה כה רחבה ומפשטת בהיקפה, ועם זאת כה אינטימית, מיידית וחומרית בהוראתה – הופך את חקירת האפשרויות של הפוליטיקה הפרפורמטיבית הזאת למסקרנת. שכן למעשה, פובינלי אינה מציעה לנו ניתוח אונטולוגי משלה בנוגע לטבעם של החי והדומם וההבחנה בין השניים; והיא גם אינה מעוניינת לערער על הקטגוריות הללו ברמה האונטולוגית. להפך, אף שהטקסט שלה אינו מגלה את ייעודו באופן מידי, וזו גם דרכו לפתות את קוראיו פנימה, נקודת המבט האנליטית שפובינלי מאמצת – זו שהיא מכנה גיאונטולוגיה – נועדה לחשוף את השיח האונטולוגי עצמו כמכשיר הנבחר של הגיאונטו-כוח: כל עוד תהליך הייצור הגלובלי נמשך כהרגלו, פחות הערך של הדומם – כמשאב וכקרקע קיומית – הסתתר מאחורי הניהול הפוליטי של החיים; אך כעת, משנשמטה הקרקע תחת רגלינו, מוטל על האונטולוגיה המערבית לחשוף את שיניה הביצועטריות ולהתחיל לקדם מפורשות את האימה מפני הדבר היחיד שנורא יותר מן המוות – היעדר החיים של החומר, "לא-חיים" או "האַל-חייתי" (non-life).

ליתר דיוק, בפני האונטולוגיה הביצועטרית שפובינלי מכנה ביונטולוגיה עומדות כמה אפשרויות: האימה מפני הדומם, אך גם גיבוי האמונה האופטימית ביכולת האנושית להגדס את הפלנטה מחדש כדי שתשוב לשרת את החיים. את שתי האפשרויות הללו, שאינן

מוציאות זו את זו, פובינלי ממקמת תחת הפיגורה הסימפטומטית של המדבר – אדמה של אף אחד, שממה חומרית שאפשר להכנינה כאחרית או כשחרית החיים, כלומר כעולם שאחרי אסון ההכחדה או כשקט שלפני הפרחת ההנדסה. אפשרות נוספת היא לשנות כיוון ולאמץ גישה חיובית כלפי החומר, בלי לוותר כמוכּן על האקסיומה הביוצנטרית שלפיה הוויה פירושה חיים; מעתה יהיה עלינו להבין שגם החומר "תוסס", "נמרץ", מלא בחיות או בחיוניות משלו, "בעל סוכנות", כמו שאומרים. עם זאת, במעלה אותה סמטה מחכה עמדה מפתה עוד יותר: במקום ניא-מטריאליזם שמבצע החייאה נלהבת בחומר, כמו היה קופירייטר צעיר שחולם לעשות פרסומות לקוקה קולה, מדוע לא להשמיש את הביונטולוגיה העתיקה ביותר, כלומר את התיאוריה האנתרופולוגית הקלאסית מן המאה התשע-עשרה באשר לאונטולוגיית ברירת המחדל הפרימיטיבית של ה"פראים" – האנימיזם? אמנם החייאה אנאורגנית של החומר תוכל לחזק את האונטולוג שבשירות הגיאוכוח בכך שתגייס לשורותיו כמה בעלי ברית מן השוליים של מדעי הטבע, אך מדוע להסתפק בהחייאה פטישיסטית שפּשרה בסופו של דבר סתום למדי אם אפשר לבצע הנפשה קוסמולוגית מלאה? רק אנימיזם אוניברסלי יכול לתת ל"רוח הדברים" לדבר ישירות, ומי יודע, אולי אף יזכה לחותמת כשרות מנציגי הילידים ורוחות אבותיהם הקדמונים (היכן עומדת ההצעה להכיר בזכותם ההיסטורית על הפקולטה הקוגניטיבית?).

חיצו הביקורת של פובינלי אינם מופנים אפוא רק אל מה שהיא מזהה כפונקציה הפוליטית הנסתרת של המחשבה הפילוסופית המערבית, אלא גם כלפי מה שעמיתיה האנתרופולוגים מכנים המפנה האונטולוגי, גישה מגוונת למדי שבבסיסה הטענה כי על האתנוגרפיה להתמסר לחלוטין ל"אונטולוגיה הילידית" של מושאי מחקרה (מטעמים אפיסטמיים-מתודולוגיים, פוליטיים-אסטרטגיים או מטפיזיים-קיומיים). בהקשר זה כדאי לציין כי לפובינלי לא הייתה כל יומרה לכתוב את *Geontologies* מנקודת מבט ניטרלית לכאורה, ולכך יש לפחות שני טעמים. ראשית, היא אינה קובעת הפרדה מוחלטת בין כתיבתה המחקרית ובין פועלה כיוצרת אישית ופוליטית של סרטים, רישומים ולאחרונה גם רומן (אוטוביו)גרפי – *The Inheritance* (2021), ספר המתאר את ילדותה בארצות הברית בשנות השישים והשבעים בצל הזיכרון המשפחתי של אדמות כפר אבותיה בֶּטְנִינֵנו, המחוז האוטונומי בצפון איטליה שממנו היגרה משפחתה בעקבות הפרולטריוזיה הכפויה של יושבי האזור בסוף המאה התשע-עשרה. שנית, לצד הוראתה במחלקות לאנתרופולוגיה ולמגדר באוניברסיטת קולומביה, בשלושים השנים האחרונות היא גם מעורבת ב"פרויקט חברתי" עם הקאראפינג, קבוצה אבוריג'ינית מצפון אוסטרליה שחבריה הם לא בדיוק מושאי מחקר עבודה – היא רואה בהם בעיקר שותפים לחיים, ואפילו בני משפחה ממש. מכאן יש להבין את הביקורת שלה על חלק משותפיה האחרים, האנתרופולוגים שהם עמיתיה המקצועיים: דווקא מתוקף מחויבותה

להבנה עצמית ילידית, פובינלי מסרבת למקם קבוצה כמו הקאראבינג בוואקום אונטולוגי ששייך ל"עולם אחר" ובוחנת אותה קודם כול ביחס לנסיבות הקונקרטיות של ההיסטוריה הקולוניאלית והפוליטיקה הגלובלית העכשווית, כלומר דרך מה שהיא מכנה הליברליזם ההתיישבותי המאוחר.

בתנאים מעין אלה, פרקטיקה ילידית השואפת לשמור על זיקה לאדמותיה – ועל מחויבות לרוח האבות השורה בהן באופן כזה או אחר – תצטרך לסגל לעצמה כוח סיבולת אדיר, עורמה טקטית גמישה וניתוח אסטרטגי כולל של הכוחות הגלובליים שעליה להתמודד מולם. במובן זה, אם את מה שעושה פובינלי עדיין אפשר לכנות אנתרופולוגיה, הרי זו אנתרופולוגיה מנקודת מבט פרגמטית. עם זאת, פובינלי של 2016 מעדיפה לדבר על פיגורה שלישית של הגיאונטולוגיה, אחרי המדבר האל-חייתי והאנימיסט האוניברסלי. עכשיו תורו של הווירוס – אותו אל-חיי שניזון מן החי, משתלט בעורמה על מערכותיו ואף עלול להמית אותו, אם כי אין כל מניעה עקרונית שיוכל גם להתקיים לצידו במעין סימ-וירוביוזה. על כל פנים, וירולוגיה ילידית מנקודת מבט פרגמטית – נדמה שלכך מכוונת פובינלי כשהיא מייחסת לעמיתה מהקאראבינג אנליטיקה של הקיום שאי-אפשר להבינה במונחים של אונטולוגיה, ובפרט כזאת שהיא ביוצנטרית. אם כבר, תאמר פובינלי, למן הרגע שבו נלקחה אדמתם על ידי המתיישבים הראשונים, הנתינים המנושלים של המשטרים הקולוניאליים הם שנאלצו להתמודד מול כוח זר שהאונטולוגיה – הגיאונטולוגיה – שימשה עבורו כלי דיכוי מרכזי. באותו הרגע נשמטה הקרקע תחת רגליהם. לא יהיה מדויק לומר שפיסת אדמה נלקחה מהם, שכן משמעותה של האדמה היא שהוכרזה בן רגע כיציר דמיונם הפרימיטיבי, אשליה אנימיסטית הנעדרת כל הוויה ממשית. במילים אחרות, האדמה-שעבורם הייתה ואיננה, ומה שנשאר הוא רק פיסת אדמה שניתנת לסימון, לגידור, לכימות ולשערוך – אדמה שמצויה ברשותם של אחרים. לנוכח היעלמותה כעת של האדמה ההולוקנית שעבור בני האדם, אפשר לסכם את הנקודה של פובינלי בכך שהיא נותנת משמעות היסטורית ספציפית לביטוי שנעשה שגור: "האסון כבר קרה".

כך אנו מגיעים לבסוף לאותו ממד של האסון האקולוגי שעד עתה הותרנו מאחורי הקלעים, ולו כדי להיווכח עד לאן נוכל להגיע בלעדיו. כוונתי כמובן לממד האנתרופוגני. פרט למכחישים גמורים, מעטים יבקשו להתווכח עם הטענה שהתנהגות אנושית היא שגורמת להתחממות הגלובלית. אך כשמדעני אדמה טוענים כי האנושות היא הגורם הרלוונטי, או "האדם", מבקרים רבים מקרב מדעי החברה והרוח ממהירים להזכיר להם שלפחות בכל הנוגע למיני ההתנהגות שיכולים להסיט את מערכות כדור הארץ ממסלולן, אי-אפשר לראות במין האנושי כולו סוכנות אחת מאוחדת האחראית למצב. אלא שאפשר וצריך לקחת ביקורות מעין אלה לכיוון פרגמטי מעט יותר. כשקאנט ניסח אנתרופולוגיה מנקודת מבט פרגמטית, ה"אדם" שעמד לנגד עיניו היה זה האירופי. זו אינה הקנטה חסרת יסוד כי אם מסקנה פשוטה מהשוואה של קורס האנתרופולוגיה של קאנט עם

קורס הגיאוגרפיה שלו: בראשון מוצג אדם שמסוגל "לעשות מעצמו משהו" ומנותחים הברדלי האופי שסיגלו לעצמם עמי אירופה השונים, ובשני שוב מוצג האדם, אבל רק זה שהטבע עושה בו כבשלו, ולפיכך רק אופיים של הגזעים הלא-לבנים הפזורים ברחבי הגלובוס זוכה לטיפול (בתחתית הסולם מצויים, איך לא, הפראים האנטיפודים, כלומר האבוריג'ינים של היבשת האחרונה שהאדם האנתרופולוגי מאירופה רק החל ליישב אז, ובהם גם אבות משפחתה המאמצת של פובינלי). רק כאן מתבררת במלואה ההכפלה האמפירית של האדם לפי קאנט, זו שפוקו היה מהיחידים שהרגישו בה בזמנו, בלי שיוכל לאתר את טבורה הגיאולוגיסטי שכן היה עסוק בגילויים מרתקים אחרים. בקצרה, אם האנתרופולוגיה של קאנט מכינה את העמים האירופיים לקוסמופוליטיקה שאפשר לקרקע ארצה לאורכו ולרוחבו של הגלובוס, הדבר מתאפשר רק בזכות העובדה שהגיאוגרפיה שלו כבר הכינה את הקרקע, כלומר הפכה את האדמה כולה למערכת פוטנציאלית של חלקות או "קרקעות" הניתנות לבעלות; ונוסף על כך, היא הצביעה על ייעודם של הגזעים הלא-פרגמטיים – לשמש, בסופו של דבר, כחומר ריצוף אנושי שיהווה תנאי אפשרות מטריאלי לנוכחותו של אנתרופוס בכל מקום על פני הכדור.

היום, לעומת זאת, חלוקתו וטבעו של הכוח מעט שונים, ולכן גם את הקורלציה בין אדם לאדמה עלינו לחשוב מחדש. אנליטיקה פרגמטית של הקיום בעידן האנתרופוקן מן הראוי שתעסוק קודם כול בשאלה ברשותו של מי נתונה האדמה, וליתר דיוק, מי או מה הוא זה ש"מסוגל לעשות מעצמו" שכבה גיאולוגית עתידית, כזאת שתוכל להעיד על טיפשותו ההרסנית בפני ועדת האבות הקדמונים של הגיאולוגיה. אינני מכיר תשובה טובה דייה לשאלה זו, ועל כן אני מציע, כנהוג במחזות שאנו שקועים בהם, להכתיר אותה בשם – שאלת האנתרופוגן. פובינלי מציעה לחשוב על הקפיטליזם כעל מעין מראה הפוכה של פיגורת הווירוס בגרסתה הילידית, כך שעלינו לדמיין מין אֶל-חי אימתני וקטלני כל כך עד שהוא לא רק ממית את מארחו, אלא מכחיד את כל מארחיו הפוטנציאליים ועל כן גם את עצמו. האם מסתתרת כאן איזו עצה עבור כל אלה שעתידיים להימחק ללא עדות, "כמו פנים המצוירות בחול בקצה הים"? אולי אם ניעזר שוב בקאנט הארור ונשאל כיצד אפשר לקבל לביקור בלי לארח; כלומר, מול גורם קטלני שאין בכוהך למנוע את ביקורו הצפוי, כיצד תעניק כוח פרגמטי לזכות לסרב לארחו?

בית הספר לפילוסופיה, אוניברסיטת תל אביב

ביבליוגרפיה

בובר, מרדכי מרטין, 1962. פני אדם: בחינות באנתרופולוגיה פילוסופית, ירושלים: מוסד ביאליק.
פוקו, מישל, 2011. המילים והדברים, בתרגום אבנר להב, תל אביב: רסלינג.

Elden, Stuart, 2021. *The Early Foucault*, Cambridge: Polity Press.

Foucault, Michel, 2008. *Introduction to Kant's Anthropology*, ed. Robert Nigro, trans. Robert Nigro and Kate Briggs, Los Angeles: Semiotext(e).

Kant, Immanuel, 2006. *Anthropology from a Pragmatic Point of View*, ed. and trans. Robert B. Loudon, Cambridge: Cambridge University Press.

Louden, Robert B. 2000. *Kant's Impure Ethics: From Rational Beings to Human Beings*, New York and Oxford: Oxford University Press.

Povinelli, Elizabeth A., 2021. *The Inheritance*, Durham and London: Duke University Press.